

Nepľnohodnotné matky? Imperatív dobrej matky a participácia matiek maloletých detí na trhu práce

Potančoková, Michaela

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Potančoková, M. (2009). Nepľnohodnotné matky? Imperatív dobrej matky a participácia matiek maloletých detí na trhu práce. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(1), 61–88. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-65645>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Nepľnohodnotné matky? Imperatív dobrej matky a participácia matiek maloletých detí na trhu práce

MICHAELA POTANČOKOVÁ*
INFOSTAT-VDC, Bratislava

Inadequate Mothers? The Image of a Good Mother and Its Impact on the Labour-force Participation of Mothers

Abstract: Numerous studies have confirmed that caring for small children is still the domain of women in Slovakia. Maternity as such is considered the natural and expected role of women and is part of the construction of femininity in Slovak society. At the same time, it is expected and routine that Slovak women participate in the labour market, and the prevailing form of employment is full-time work. This complicates efforts to harmonise work with the need to care for a small child. It is not just the country's legislative and institutional framework that shape notions about caring for small children; they are also influenced by the views and attitudes of society towards this issue. The image of a good mother is constructed, and women then try to approximate it when performing their maternal role. The prevailing ideal is of a mother who devotes herself full-time to caring for a child for the first three years of the child's life. The author of this article focuses on the context surrounding the construction of the image of a good mother as one who cares for her child until the age of three, and examines how the image of the good mother is reflected in the opinions of women on returning to work and on work/life balance. The data in this analysis are drawn from public opinion polls about early childcare and the reality of caring for small children in Slovakia and from in-depth interviews with mothers of small children. The mothers are aware of the views of society, reflect on them, and many try to fulfil them so that they are perceived as 'good' and not 'inadequate' mothers.

Keywords: motherhood, parenting, care for children, gender roles in family, Slovakia.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 1: 61–88

Rôzne prieskumy potvrdzujú, že sféra starostlivosti o maloleté deti¹ je na Slovensku stále doménou žien [Marošiová, Šumšalová 2006; Bodnárová, Filadelfiová, Gerbery 2005]. Materstvo je pokladané za prirodzenú a očakávanú rolu ženy a je

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Michaela Potančoková, INFOSTAT-VDC, Dúbravská cesta 3, 845 24 Bratislava, Slovensko, e-mail: potancok@infostat.sk.

¹ V texte pojem maloleté dieťa označuje deti v predškolskom veku. Špecifickú podskupinu tvoria deti do veku troch rokov, v texte vždy špecifikujem, ak sa jedná práve o túto podskupinu.

súčasťou konštrukcie feminity v našej spoločnosti. Zároveň je na Slovensku bežná a očakávaná participácia žien na trhu práce, pričom dominuje zamestnanie na plný úväzok. Jedným z dôsledkov je existencia napätia v oblasti harmonizácie práce a starostlivosti o maloleté dieťa. Cieľom článku nie je skúmať vplyv predstáv a postojov spoločnosti (i matiek samotných) k starostlivosti o deti do troch rokov na problémy zamestnávania matiek po materskej a rodičovskej dovolenke [viď Marošiová, Šumšalová 2006], ani bariéram na trhu práce, ktoré vplývajú na zamestnanosť a formy zamestnanosti matiek po rodičovskej dovolenke – im už bola venovaná v kontexte slovenskej sociológie pozornosť [Marošiová, Šumšalová 2006; Kvapilová 2000, 2006; Bahna 2006; Piscová 2006; Hanzelová et al. 2005]. Menší priestor bol venovaný konštrukcii materstva v súvislosti so spôsobom starostlivosti o maloleté dieťa. Diskurzom, ktoré konštruujú prax rodičovských rolí, bola na Slovensku, na rozdiel od českej sociológie [Hašková, Zamykalová 2006; Hašková 2005, 2006; Janoušková, Sedláček 2005], venovaná len malá pozornosť.

Autorka sa v článku venuje súvislosti konštrukcie obrazu dobrej matky so spôsobom ako sa stará o dieťa do veku troch rokov a tomu, ako sa obraz dobrej matky odráža v názoroch žien na návrat do zamestnania a na zosúladenie pracovnej dráhy a starostlivosti o maloleté dieťa. Prvá časť textu poukazuje na prepojenie imperatívu dobrej matky a formy starostlivosti o maloleté dieťa. Ďalšie časti textu sa venujú odmietaniu jaslí a problematizácii inej výchovy dieťaťa ako matkou a hodnoteniu zamestnaných matiek, keďže tieto diskurzy sú súčasťou konštrukcie správneho rodičovstva. Predstavené sú tiež legitimizačné stratégie zamestnaných matiek a konverzačnými partnerkami zvažované možnosti harmonizácie práce a starostlivosti o maloleté dieťa.

Konštrukcia imperatívu dobrej matky

Predstavy o starostlivosti o maloleté deti sú úzko späté s konštrukciou materstva, a dá sa povedať, že materstvo skôr konštruujú, než z neho vyplývajú. Materstvo je vymedzené vzťahom k dieťaťu a blaho dieťaťa je hlavným kritériom organizácie starostlivosti o maloleté dieťa. Rodičia, a matka obzvlášť, sú povinní uspokojovať potreby dieťaťa, venovať mu lásku a pozornosť a urobiť maximum pre jeho rozvoj a zdravý vývoj. V industriálnej spoločnosti rodina sústreďuje pozornosť na dieťa, pripisuje deťom čoraz väčšiu hodnotu a zameriava na ne svoje zdroje [Ariés 1962]. Táto tradičná (industriálna) rodina je charakteristická tradičným rozdelením genderových rolí a spravidla je to žena, ktorá sa musí obetovať, podriaďovať svoje potreby ostatným členom rodiny a poskytovať deťom potrebnú opateru [Dudová, Vohlídalová 2007].

V slovenskej spoločnosti pretrvávajú tradičné rozdelenie rolí v rodine [Chorvát 2006a], a to aj napriek individualizačným tendenciám, ktoré sa začali prejavovať aj v oblasti formovania rodín a reprodukčnom správaní po zmene politického

režimu v roku 1989 [Chorvát 2006b]. Konštrukcia dobrej matky na Slovensku je stále v súlade s tradičným vzorcom dieťa – kráľ vzťahu [Ariés 1962], na čo sa snaží poukázať predkladaná štúdia. Potreby dieťaťa sú v dyáde matka – dieťa prioritné a pri plnení povinností súvisiacich so starostlivosťou o dieťa do troch rokov je žiaduce, aby matka obmedzila svoje potreby a obetovala časť svojej slobody v prospech detí [Badinter 1998]. Celodenná starostlivosť o dieťa do veku troch rokov je centrálnym kritériom posudzovania realizácie materskej roly a dôležitou súčasťou imperatívu dobrej matky.

Matka je zodpovedná za blaho dieťaťa po stránke fyzickej, zdravotnej a predovšetkým citovej – a toto vnímanie je odvodené z genderových stereotypov, na základe ktorých sú ženám pripisované vlastnosti predurčujúce ich materstvu. Podľa týchto stereotypov je matka vo všetkých oblastiach tou najkompetentnejšou osobou, ktorá môže uspokojiť potreby dieťaťa, čo ju predurčuje do úlohy primárnej a často aj výlučnej opatrovateľky. Dobrá matka je obetavá (často až obetujúca sa pre blaho dieťaťa) a orientácia na dieťa by mala byť (v ideálnom prípade) výlučnou formou jej sebarealizácie počas raného veku dieťaťa, optimálne do veku jeho 3 rokov. Počas obdobia nevyhnutnej starostlivosti o dieťa by mala podriaďiť svoje ostatné ambície potrebám dieťaťa. Predovšetkým pracovné ambície a rozvoj profesijnej dráhy sú vnímané ako ostro konfliktné, mali by byť v období predškolského veku dieťaťa potlačené a ich realizácia by mala byť odsunutá na vhodnejšiu dobu v budúcnosti. Táto vhodnejšia doba je definovaná ako obdobie, kedy už dieťa nebude potrebovať celodennú prítomnosť matky pre svoj zdravý rozvoj a nebude ohrozené jeho blaho.

Norma niekoľkoročnej celodennej domácej starostlivosti o dieťa je súčasťou normy „jediného správneho materstva“, ktoré je realizované tiež cez dlhodobé kojenie, odsudzovanie jaslí a matiek, ktoré sa príliš skoro vracajú do zamestnania [Hašková, Zamykalová 2006]. Aj na Slovensku sú alternatívne formy materstva pod prísnyim drobnohľadom spoločnosti a sú vymedzované a hodnotené vzhľadom k ideálu intenzívneho materstva, ktorý je voči nim nadradený. Dôsledkom je, že alternatívne formy materstva sú posudzované ako menej žiaduce a hierarchicky podradené, akceptova(tel')né v prípade ak matka preukáže, že z objektívnych (t.j. pre spoločnosť legitímnych) príčin nemôže svoju materskú rolu naplňovať plne v súlade s ideálom. Na hierarchie rodičovstva v českom kontexte poukázali Hašková a Zamykalová [2006]. Badinter [1998] spochybnila prirodzenú danosť ideálu intenzívneho materstva a upozornila na jeho kultúrnu a historickú podmienenosť.

Dostupnosť a blízkosť matky sú pre vývoj dieťaťa kľúčové a z tejto konštrukcie materstva vyplýva optimálna a spoločensky očakávaná forma starostlivosti o maloleté dieťa. Toto obdobie býva obvykle vymedzené vekom približne prvých troch rokov dieťaťa. Dostupnosť a blízkosť sú kľúčové pre správne vykonávanie roly matky aj u starších než maloletých detí [Elwin-Novak, Thomsson 2001].

Aj napriek náročnosti zosúladenia rolí matky a zamestnanej ženy, matky sa len neochotne vzdávajú roly primárnych opatrovateľiek svojich detí [Grňo 2006;

Janoušková, Sedláček 2005; Šmídová 2004]. Grňo [2006] na úrovni mikro-analýzy identifikuje diskurz nenahraditeľnej matky a zmocňovanie sa roly primárnej opatrovateľky matkou. Ženy sa snažia udržať svoju plnohodnotnú feminínnu identitu vykonávaním praxe rodičovstva v súlade s imperatívom dobrej matky. Vyznávačky alternatívnych modelov materstva dopredu ospravedlňujú svoje správanie, keďže sú si vedomé odklonu od imperatívu dobrej matky [Hašková, Zamykalová 2006]. Keďže feminita je konštruovaná cez materstvo a potrebu starať sa o iných, odklon od normatívne daného materstva môže predstavovať ohrozenie feminínnej identity ženy.

Metodika výskumu a popis kvalitatívnej vzorky

Zdrojom v tejto analýze použitých dát sú prieskumy postojov spoločnosti k starostlivosti o maloleté deti [European Value Study 1991, 1999; Marošiová, Šumšalová 2006] a hĺbkové rozhovory s matkami maloletých detí. Hĺbkové biografické rozhovory boli uskutočnené počas terénneho výskumu v októbri 2005 až januári 2006 v Bratislave a vzorku tvorili minimálne stredoškolsky vzdelané ženy zo strednej vrstvy žijúce v Bratislave. Zisťovanie postojov spoločnosti k otázkam starostlivosti o maloleté deti [Marošiová, Šumšalová 2006] prebehlo v septembri 2005.

Kvalitatívna štúdia nebola zameraná primárne na prax rodičovstva, ale na načasovanie zakladania rodiny a reprodukčné stratégie žien², avšak konverzačné partnerky venovali rozsiahle časti rozhovorov problematike starostlivosti a výchovy detí a harmonizácii práce a rodiny. Cielene boli rozvíjané časti rozhovorov, v ktorých konverzačné partnerky popisovali formy starostlivosti o maloleté deti a návrat, resp. plány návratu do zamestnania po materskej alebo rodičovskej dovolenke. Rozhovory boli uskutočnené technikou biografického rozprávania. Po autonómnom rozprávaní nasledovali otázky rozširujúce naratív a externé otázky, ktoré sa týkali problematiky plánovania a načasovania rodičovstva, partnerského života a iných súvisiacich životných domén, ktoré neboli rozvítené konverzačnou partnerkou v predchádzajúcich fázach rozhovoru [viď Wengraf 2001]. Rozhovory boli prepísané v plnom rozsahu a analyzované technikami ukotvenej teórie [Strauss, Corbinová 1999]. Využitý bol konštruktivistický prístup, cieľom bolo identifikovanie diskurzov, ktoré konštruujú materstvo.

V tejto štúdii bolo použitých 10 rozhovorov so ženami, ktoré sa stali matkami v 70. rokoch 20. storočia a zároveň väčšina z nich bola matkami 15 mladších konverzačných partneriek, ktoré mali v dobe rozhovoru aspoň jedno dieťa v predškolskom veku. Všetky konverzačné partnerky pochádzali z Bratislavy a okolia,

² Všetkým konverzačným partnerkám bola na začiatku rozhovoru položená nasledujúca otázka, ktorá bola výzvou k rozprávaniu: „Povedzte mi prosím o vašom živote a najmä o tom, ako ste si založili rodinu a mali deti. Môžete začať akýmkoľvek dôležitým momentom vo vašom živote.“

kde si zakladali rodinu a kde boli zamestnané. Jedná sa o ženy zo strednej vrstvy, pracujúce v kvalifikovaných povolaniach v administratíve, školstve a pod. (viď tabuľka v prílohe). Vzorku tvoria ženy s minimálne stredoškolským vzdelaním s maturitou a s aspoň jedným dieťaťom. S výnimkou jednej slobodnej matky bez partnera sa jednalo o vydaté alebo rozvedené ženy žijúce s partnerom v spoločnej domácnosti. Hoci bola v čase rozhovoru väčšina žien vydatých, nie všetky ženy z mladšej ako aj staršej generácie sa vydali pred narodením prvého dieťaťa. Väčšina žien z generácie dcér bola v čase rozhovoru na rodičovskej dovolenke, mnohé boli pred návratom do zamestnania, tri už čiastočne pracovali počas rodičovskej dovolenky a jedna žena pracovala na plný úväzok v dobe, kedy jej dieťa malo menej než tri roky. Vo vzorke naopak chýbajú ženy z nižších sociálnych vrstiev, s nízkym vzdelaním a ženy pracujúce v robotníckych povolaniach v priemysle a v menej kvalifikovaných zamestnaniach v službách.

Výber konverzačných partneriek zodpovedá cieľovému výberu vzhľadom na charakteristiky časovania rodičovstva a zakladania rodiny, ktoré vyplývajú z výskumných otázok. Potenciálne konverzačné partnerky boli kontaktované využitím niekoľkých stratégií. Niekoľko žien zo staršej generácie bolo oslovených z databázy anketárov Ústavu pre výskum verejnej mienky pri ŠÚ SR. Mladšie ženy boli kontaktované pomocou inzerátu na internetovej stránke zameranej na matky a rodičov maloletých detí (www.babetko.sk), priamym kontaktovaním v troch bratislavských materských centrách a hľadaním špecifických prípadov cez sociálne siete predchádzajúcich respondentiek. Posledným spôsobom boli do vzorky zahrnuté napr. ženy, ktoré nastúpili do zamestnania bezprostredne po skončení materskej dovolenky, keďže so zamestnanými matkami nebolo možné prísť do kontaktu v materských centrách. Podobne problematické bolo kontaktovanie slobodných matiek. Vo vzorke sa nachádza jedna vysokoškolsky vzdelaná slobodná matka bez partnera (Laura). Analýza rozhovoru nepotvrdila odlišnú konštrukciu materstva a preferencie v oblasti starostlivosti o maloleté dieťa, je však možné, že slobodné matky z iných sociálnych vrstiev konštruujú svoje materstvo odlišne. Táto problematika si však vyžaduje samostatnú štúdiu.

Cieľom zahrnutia dvoch generácií, a konkrétne dyád matiek a dcér, bola snaha zistiť či a akým spôsobom vplývajú matky na reprodukčné rozhodnutia svojich dcér a ako staršie ženy reflektujú a hodnotia reprodukčné stratégie svojich dcér, a naopak. Vplyv názorov a skúseností matiek sa prejavil aj v oblasti výberu foriem starostlivosti o maloleté deti. Markantným prvkom rozhovorov je negatívne vnímanie zariadení inštitucionálnej starostlivosti o deti, pričom naratívny matiek sa replikujú u mladších generácií. Zahrnutie oboch generácií tak prispelo k odhaleniu jedného z mechanizmov sociálneho tlaku prispievajúceho k normatíve trojročnej starostlivosti matky o maloleté dieťa.

Rozhovory so ženami, ktoré absolvovali materskú dovolenku v 70. rokoch, t.j. často viac než 30 rokov pred uskutočnením rozhovoru, sú relevantné, keďže reflektujú súčasné predstavy o optimálnej starostlivosti o malé deti. Konverzačné partnerky svoje materstvo neraz vsadili do kontextu súčasných noriem a do sú-

visu s materstvom ich dcér. Rozhovory tiež umožňujú stopovať korene súčasnej tradičnej konštrukcie materstva v minulosti.

Z pohľadu dekonštrukcie vzťahov medzi feminitou, materstvom a starostlivosťou o maloleté deti boli obzvlášť prínosné rozhovory so ženami, ktoré priznali pochybnosti, problémy alebo rozpory, ktoré pociťovali medzi rolou matky a zamestnanej ženy, ďalej so ženami, ktoré nastúpili hneď po materskej dovolenke do zamestnania (pričom starostlivosť o deti počas rodičovskej dovolenky prebral partner alebo iný člen rodiny, obvykle matka alebo svokra³) a tiež so ženami, ktoré demonštrovali stratégie zotrvania na materskej dovolenke aj po zákonom stanovenej bežnej dobe (ženy zo staršej generácie, ktoré mali deti v 70. rokoch).

Typológia žien podľa teórie preferencií

U oboch generácií konverzačných partneriek sú zastúpené rôzne typy matiek podľa typológie Duncana [Duncan 2005], ktorá zodpovedá rozdeleniu na tri typy podľa teórie preferencií [Hakim 2003] (viď tabuľka v prílohe). Rozdelenie na tri kategórie je schematické a presnejšie by bolo určenie pozície jednotlivých žien v rámci kontinua profesijne – rodinne orientovaná [Duncan 2005]. Skupina žien označená ako prechodný typ preto zahŕňa ženy, ktoré sú vo vzájomnom porovnaní viac či menej rodinne/profesijne orientované, ale vždy menej orientované na danú sféru než dva okrajové typy.

Konverzačné partnerky boli autorkou rozdelené do troch uvedených skupín buď na základe priamej seba-identifikácie alebo na základe toho, akú hodnotu pripisovali svojej profesii, zamestnaniu, prípadne kariérnemu rastu, spokojnosti plynúcej z vykonávania profesie a podľa budúcich orientácií a plánov. Konverzačné partnerky označené ako zamerané na profesiu obvykle rozsiahlo popisovali svoje zamestnanie, kariérny postup, práca bola zásadná z hľadiska sebanaplnenia a identity, pričom tieto ženy prispôbovali svojej profesii a zamestnaniu iné životné domény, mali spravidla vysokoškolské vzdelanie a často pracovali v oblasti výskumu a vedy, resp. sa jednalo o iné vysoko kvalifikované profesie. Niektoré sa priamo vymedzili voči role matky, ako vyjadrila napríklad Inga.

³ V prieskume názorov verejnosti na starostlivosť o maloleté deti [Marošiová, Šumšalová 2006] uviedlo 83 % respondentov matku ako primárnu poskytovateľku starostlivosti o dieťa po skončení dojčenia do veku troch rokov. Na druhom mieste uviedlo 31 % respondentov, že o dieťa by sa mal starať „niekto iný z rodiny, napr. stará matka“ a 30 % respondentov uviedlo možnosť „buď matka alebo otec“. Otca ako vhodného primárneho poskytovateľa starostlivosti uviedlo len 5 % respondentov, na druhom mieste len 22 % respondentov. Je pozoruhodné, že kým matka je jednoznačne posudzovaná ako k dieťaťu najbližšia osoba a zároveň osoba najkompetentnejšia sa oň starať, pozícia otca ako druhej najbližšej osoby nie je jednoznačná. Z výsledkov možno usúdiť, že ženy sú v očiach verejnosti vnímané ako kompetentnejšie osoby z hľadiska zabezpečenia starostlivosti o dieťa do troch rokov než muži, aj pokiaľ sa jedná o otcov detí. Prieskum je reprezentatívny pre populáciu SR vo veku 18 a viac rokov.

Ja nie som, treba povedať, nie som materský typ. Každý sme nejaký. A niekoho naplní to, že má sedem detí a je s tými deťmi a tie deti vychováva. Ja nemám taký prirodzený (vzťah, pozn.) – veľa mužov má také prirodzené, že zostanú s deťmi a hrajú sa. Ja mám ešte aj v súčasnosti dosť veľký problém, tak prídu, pripravím im, navarím, urobím, kúpim všeličo. Nemám asi takú prirodzenú danosť baviť sa s tými deťmi, ... proste, vidím, že sú ľudia, ktorí to vedia robiť lepšie. (Inga, G1, profesijne orientovaná)

Naopak ženy, ktoré sa identifikovali ako zamerané na rodinu, prízvukovali stotožnenie sa s tradične vymedzenými rolami muža a ženy a prirodzenú danosť materstva. „Tak my máme dané, že si povinná starať sa o deti a mať ich rada a všetko pre ne urobiť, si MATKA“ (Tánina mama, G1, prechodný typ, pôvodný dôraz). Časté bolo tiež zdôraznenie kontinuity orientácie na deti a rodinu, a to najčastejšie pomocou vyzdvihnutia socializácie do budúcej roly matky a orientáciou na povolania, ktoré poskytujú kontakt s deťmi. Typickou ukážkou sú slová Kristíny:

Akože už od malička som mala rada bábiky, a som sa až do dosť vysokého veku hrávala s bábikami * takže aj vlastne preto som chcela ísť na pedagogickú školu. ... Aj keď som sa dobre učila, tak som nikdy nemala takéto ciele, že študovať. A proste naozaj to ostalo iba také, že rodina. Vždy som myslela, že to je také naplnenie a aj som sa v tom tak nejak našla. (Kristína, G2, rodinne orientovaná)

Rodinne orientované ženy tiež vyjadrovali záujem o realizáciu sa len v rodine, pokiaľ by to bolo možné. Prorodinná orientácia je zvyčajne kombinovaná s identifikovaním sa týchto žien ako hlboko veriacich a hlásiacich sa najčastejšie ku katolíckej cirkvi.

Väčšina žien spadá do prechodnej kategórie (tabuľka v prílohe) a rôznym spôsobom sa snažia zladovať obe roly, pričom ani jednu z nich nepokladajú za dôležitejšiu alebo prevažujúcu. Orientácia na rodinu a/alebo profesiu súvisí s identitou žien a nie je nemenná. Závisí od fázy životného a rodinného cyklu a vplývajú na ňu životné skúsenosti.

Dĺžka celodennej starostlivosti o dieťa: súhra legislatívy, verejnej mienky a potrieb dieťaťa

Až 42% respondentov sa v septembri 2005 vyjadrilo, že matka by mala zostať s dieťaťom doma po dobu troch rokov. Len 10% považuje za vhodnú dobu menej než tri roky a až 39% respondentov si myslí, že matka by mala ostať s dieťaťom doma aspoň 4 roky [Marošiová, Šumšalová 2006]. Aj napriek variáciám medzi jednotlivými skupinami respondentov bol markantný konsenzus ohľadne optimálnej starostlivosti práve po dobu troch rokov. Muži sa aj v tomto výskume

Tabuľka 1. Názor slovenských mužov a žien na optimálnu dobu, ktorú má matka zostať doma s dieťaťom po jeho narodení

	Názor žien	Názor mužov
(1 alebo 2 roky : 3 roky : 4 alebo 5 rokov : 6 a viac rokov)		
Názor osôb so základným vzdelaním	8:46:19:18	8:40:17:19
- so stredoškolským vzdelaním bez maturity	6:43:33:13	9:32:25:21
- so stredoškolským vzdelaním s maturitou	16:50:17:11	6:39:32:14
- s vysokoškolským vzdelaním	13:37:23:12	16:45:14:18
Názor osôb vo veku 18–24 rokov	14:42:20:15	11:44:19:12
35–54 rokov	7:48:25:13	7:28:31:12
55 a viac rokov	12:47:21:14	7:39:21:24
Celá vzorka	11:46:21:14	8:37:23:17

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, september 2005 [Marošiová, Šumšalová 2006].

Poznámka: Otvorená otázka. Doplnok do 100 % predstavujú odpovede „neviem“ a „iná odpoveď“.

ukázali ako zástancovia tradičnejších názorov a predovšetkým starší muži si častejšie myslia, že ženy by mali zostať s dieťaťom doma dlhšie než tri roky (viď tabuľka 1). Tradičnejšie názory tiež zastávali respondentky s nižším vzdelaním (bez maturity). Zaujímavé je tiež zistenie, že zhodne po 35 % žien so základným, resp. vysokoškolským vzdelaním si myslí, že matka by mala ostať s dieťaťom po dobu aspoň 4 rokov. Medzi vysokoškolsky vzdelanými ženami nájdeme teda tiež početnú skupinu tých, ktoré sa stotožňujú s tradičným rozdelením rolí ženy a muža v rodine, čo potvrdil aj kvalitatívny výskum. Zároveň sa však viac vysokoškolačok a žien so stredným vzdelaním s maturitou prikláňa ku kratšej dobe celodennej starostlivosti o dieťa než do veku troch rokov.

Vnímanie veku troch rokov dieťaťa ako dôležitej hranice celodennej starostlivosti o dieťa je dozaista posilnené v súčasnosti platnými legislatívnymi úpravami dĺžky rodičovskej dovolenky. Model niekoľkoročnej starostlivosti o malé dieťa (zväčša práve matkou) je pritom typický len pre niektoré postsocialistické krajiny (Česko, Maďarsko, Slovensko). V európskom kontexte nie je modelom univerzálne rozšíreným ani univerzálne akceptovaným.

Hranicu troch rokov citlivo reflektovali aj ženy, ktoré mali deti v 70. rokoch, keby bola štandardná dĺžka materskej dovolenky do dvoch rokov veku dieťaťa⁴. Väčšina žien z kvalitatívnej vzorky, ktoré absolvovali rodičovskú dovolenku

⁴ Materský príspevok bol zavedený k 1. 7. 1970 a bol poskytovaný pred nástupom na materskú dovolenku ekonomicky aktívnym ženám do dvoch rokov veku dieťaťa. K 1. 10. 1971 bol príspevok poskytovaný všetkým ženám bez ohľadu na ekonomickú aktivitu. Zavede-

v 70. rokoch, cítila potrebu zdôrazniť, že do zamestnania museli nastúpiť po krátkej dobe, hoci by veľmi radi zostali s dieťaťom do troch rokov. Túto potrebu mali aj napriek tomu, že legislatívne obmedzenie je dostatočne legitímnym dôvodom pre skorý návrat do zamestnania a na umiestnenie dieťaťa do jasli alebo škôlky. Trojročná „ďalšia materská“, neskôr rodičovská dovolenka bola v bývalom Československu zavedená v roku 1987 a odvtedy sa upevnilo pozitívne vnímanie dlhodobej starostlivosti o dieťa matkou do veku 3 rokov. Ženy zo staršej generácie podporujú svoje dcéry v zámere čerpať rodičovskú dovolenku po celé tri roky, keďže sa stotožňujú s normatívnym vnímaním starostlivosti o deti do troch rokov. Ženy zo staršej generácie aj v dôsledku vlastných skúseností povzbudzovali svoje dcéry k čerpaniu trojročnej rodičovskej dovolenky, a to aj v prípade, že ich vlastné skúsenosti s jasľami a inými formami inštitucionálnej starostlivosti boli pozitívne. Vplyv názorov matiek na rozhodnutia svojich dcér je teda jedným z mechanizmov, ktorým sa posilňuje norma trojročnej celodennej starostlivosti matky o dieťa.

Aj v období štátneho socializmu 70. rokov sa niektoré matky snažili zákonom stanovenú dĺžku materskej dovolenky obchádzať a zostať na rodičovskej dovolenke čo najdlhšie. Zaujímavý vhľad do problematiky priniesli rozhovory s dvoma ženami, ktoré zostali s dieťaťom doma nad rámec zákonom stanovenej lehoty. Prezentovali sa ako tie lepšie, uvedomelejšie, znalejšie matky a vo svojich argumentáciách sa odvolávali na zdroje informácií od známych lekárov, psychológov (expertov), ktorí upozorňovali na riziká a negatívne dopady najmä jasli na zdravie detí – psychické i fyzické. Boli teda tými, ktoré neváhali zasiahnuť a zaručiť blaho a zdravý vývoj svojich detí aj napriek ťažkostiam (finančné problémy, keďže nebol vyplácaný materský príspevok, riziko straty zamestnania). Vyzdvihli superioritu svojho materstva, ktoré bolo ako také schvaľované uvedomelým okolím. Naopak osoby, ktoré matkami zvolenú formu starostlivosti o deti kritizovali, boli označené ako neznalé.

...bola som TRI roky doma, * ehm po dvoch rokoch síce mi ako povedali v robote, že ma ako VYHODIA, keď neprídem, no ale som sa potom dozvedela, že keď mi lekár dá potvrdenie, že dieťa musí ostať doma, tak že nemusím, tak som išla k našej

ním tzv. ďalšej materskej dovolenky bolo umožnené ženám starať sa o deti do veku dvoch rokov aj po uplynutí 26-týždňovej materskej dovolenky. K 1. 7. 1987 bola ďalšia materská dovolenka predĺžená do troch rokov veku dieťaťa a táto úprava je v SR platná v súčasnosti. Významná bola zmena koncepcie k 1. 10. 1990, kedy bola ďalšia materská dovolenka premenovaná na rodičovskú dovolenku a právo poberať rodičovský príspevok dostal aj otec dieťaťa [Krebs et al. 2002]. Rodičovský príspevok bol vyplácaný za podmienky obmedzenia ekonomickej aktivity, ktorá bola zrušená k 15. 6. 2005. V súčasnosti tak môže rodičovský príspevok poberať aj pracujúci rodič dieťaťa do veku troch rokov. Rodičovský príspevok sa neposkytuje zárobkovo činnému rodičovi v prípade, ak zabezpečí starostlivosť o dieťa jeho umiestnením v školskom zariadení, ktoré je zaradené do siete škôl a školských zariadení a ktorému boli na dieťa poskytnuté prostriedky zo štátneho rozpočtu alebo z výnosu dane z príjmov.

lekárke a tá povedala „samozrejme, ja vám to veľmi rada dám, chvalabohu, že jedna matka, čo chce ostať doma“. ... Proste tam bola určite nejaká dávka a tretí rok som nemala nič. Takže nebolo to vlastne zvykom (zostať tri roky doma, pozn.). A môj manžel, ten ešte vždy nadával mi, že nerobím, že som lenivá, že som ako doma. Takže on to absolútne nepochopil. (Erika, G1, prechodný typ, pôvodný dôraz)

V súvislosti s diskurzom expertov, na ktorých poznatky sa konverzačné partnerky odvolávali, je nutné poukázať na to, že československá psychologická literatúra stavia na prirodzenom materinskom cite a pomocou teórie attachmentu poukazuje na blízkosť matky ako základného predpokladu zdravého vývoja dieťaťa [Grňo 2007: 178]. Zdravý psychický a fyzický vývoj dieťaťa podľa teórie attachmentu závisia od dostupnosti a blízkosti matky [Elvin-Nowak, Thomsson 2001: 407]. Diskurz expertov teda významne prispel k upevneniu diskurzu nenahraditeľnosti matky a normy niekoľkoročnej domácej starostlivosti.

Obdobie, počas ktorého by sa mala matka celodenne starať o dieťa, je matkami vymedzené momentom, kedy matka (ako expertka na výchovu svojho dieťaťa) uzná, že dieťaťu by už inštitucionálna starostlivosť neublížila. Optimálnym momentom by bol vek, kedy sa už dieťa odpúta od matky.

Už tie štyri roky, v podstate do tých troch rokov je stále okolo mamy, až v podstate tri a viac už sa začína tak trochu rozhliadať okolo seba, ... samozrejme, že tie deti sú smutné bez tej mamy, ale už v ten štvrtý rok je to menej bolestné pre nich skrátka ako v troch. (Táňa, G2, rodinne orientovaná)

Kľúčové je teda odhadnutie správneho momentu, kedy už dieťa matku nepotrebuje naplno, čo je dané individuálnym vývojom a osobnosťou dieťaťa. Môže pritom dôjsť k posúvaniu toho správneho momentu do veku dieťaťa nad tri roky, ak matka má pocit, že dieťa ešte nie je dosť samostatné, je na ňu príliš naviazané a jej neprítomnosťou by trpelo. Kým konverzačné partnerky orientované na rodinu zdôrazňovali potrebu čo najdlhšej celodennej starostlivosti o dieťa matkou, ostatné matky pripúšťali aj kratšiu dobu celodennej starostlivosti o dieťa. Ženy orientované na profesiu častejšie než ostatné zostávali na rodičovskej dovolenke kratšiu dobu alebo nenastúpili na rodičovskú dovolenku vôbec a starostlivosť o dieťa prebral manžel alebo iná osoba, obvykle stará matka. Tieto ženy zdôrazňovali potrebu kolektívu pre zdravé formovanie osobnosti dieťaťa a nadobudnutie pozitívne hodnotených vlastností ako schopnosť rozdeliť sa, komunikatívnosť a samostatnosť.

Pri načasovaní ukončenia rodičovskej dovolenky hrá dôležitú úlohu neistota, keďže matka nevie dopredu odhadnúť kedy príde moment, keď sa o dieťa nebude musieť celodenne starať. Určenie správneho typu výchovy je plne v dikcii matky. „Či s ním ostanem tri roky je skôr otázka toho, ako on (syn) bude vyspelý na to, aby šiel do škôlky. Nechcem to preháňať, že veľmi rýchlo ho dať do škôlky.“ (Margita, G2, prechodný typ)

Strach z predčasného umiestnenia dieťaťa v jasliach alebo škôlke plyní z obáv matiek, či dieťa zvládne odpútanie sa od matky. Je tiež spätý s pocitom viny, ktorý prežívajú zamestnané matky, keď nie sú dostupné potrebám svojich detí.⁵

Vnímanie inštitucionálnej starostlivosti o maloleté deti

V slovenskej spoločnosti je rozšírený názor, že dieťa, ktoré nebolo prvé tri roky v celodennej starostlivosti matky, je tým nepriaznivo poznačené: 63 % respondentov sa v septembri 2005 s výrokom stotožnilo, 20 % si myslelo, že to skôr tak nie je a len 8 % sa vyjadrilo, že dieťa nie je nepriaznivo poznačené [Marošiová, Šumšalová 2006]. Ženy sa s výrokom stotožňovali do vyššej miery než muži, avšak viac žien než mužov sa vyjadrilo, že to vôbec tak nie je (graf 1). S klesajúcim vekom respondentov klesala miera stotožnenia sa s výrokom, čo naznačuje určitý posun v názoroch spoločnosti do budúcnosti.⁶

Na názory spoločnosti i matiek na dĺžku celodennej starostlivosti matky o dieťa významne vplýva vnímanie inštitucionálnych zariadení starostlivosti o deti a iné formy starostlivosti. Rozšírený názor, že dieťa v predškolskom veku trpí⁷, ak je jeho matka zamestnaná, vyplýva práve z vnímania zariadení inštitucionálnej starostlivosti. Daný výrok totiž implikuje, že dieťa zamestnanej matky je v škôlke alebo jasliach. Pokiaľ je starostlivosť o dieťa zabezpečená zo strany otca, resp. iného rodinného príslušníka (obyčajne starej mamy), tak ženy nedeklarovali obavy z toho, že by ich dieťa trpelo, resp. nebol zabezpečený rozvoj jeho osobnosti. Zotrvával však konflikt plynúci z iného než normatívneho plnenia si materskej roly.

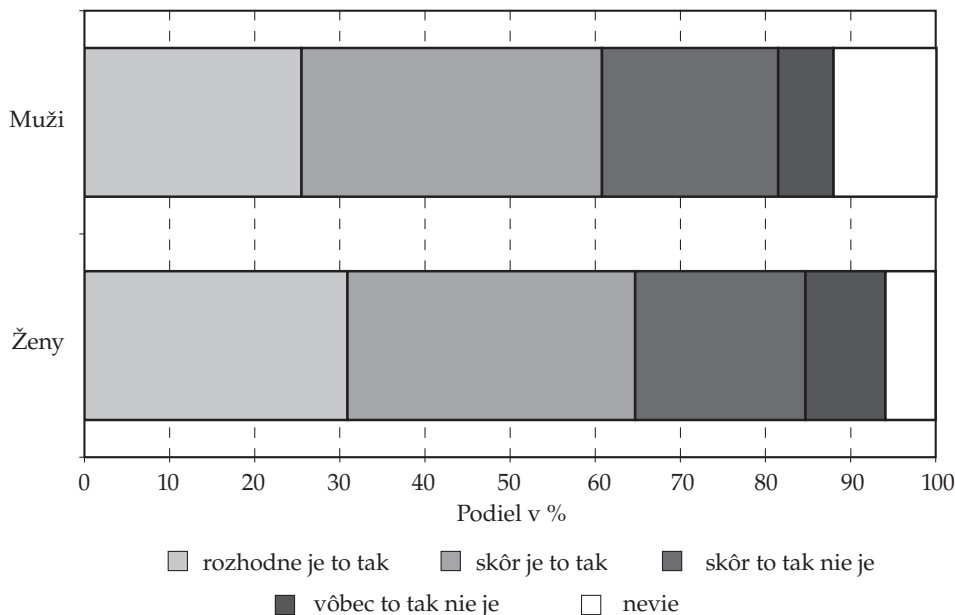
Konverzačné partnerky z kvalitatívnej vzorky spájali nutnosť celodennej starostlivosti o dieťa s dôležitosťou matky pri výchove dieťaťa a dávali prioritu socializácii dieťaťa v rodine.

⁵ Pocitu viny, ktorý prežívajú pracujúce matky, sa podrobne venuje štúdia Elvin-Nowak [1999].

⁶ Tiež je potrebné vziať do úvahy, že časť mladších respondentov nemá ešte skúsenosť s rodičovstvom, je teda možné, že svoj postoj môžu v budúcnosti prehodnotiť a stotožniť sa s dominantnými názormi. Konverzačné partnerky z kvalitatívnej vzorky často zdôrazňovali svoje plány nastúpiť do práce v dobe pol roka až rok veku dieťaťa, avšak v dôsledku skúsenosti s materstvom niektoré z nich svoje plány prehodnotili. Je tiež možné, že na ich rozhodnutie mohli vplývať názory okolia a ostatných žien na rodičovskej dovolenke, s ktorými boli v kontakte, avšak táto problematika si vyžaduje ďalší výskum.

⁷ Podľa výsledkov Európskeho výskumu hodnôt v roku 1999 62 % žien a 64 % mužov súhlasilo s výrokom, že dieťa v predškolskom veku asi trpí, ak je jeho matka zamestnaná. V porovnaní s rokom 1991 došlo k určitému posunu smerom k menšiemu stotožňovaniu sa s výrokom (vtedy úplne alebo čiastočne súhlasilo s výrokom 72 % respondentov). Prejavil sa odklon smerom od čiastočného súhlasu k úplnému nesúhlasu. Proporcía úplne súhlasiacich poklesla len o 3 %.

Graf 1. Je dieťa, s ktorým matka nebola doma prvé tri roky jeho života, nepriaznivo poznačené?

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, september 2005 [Marošiová, Šumšalová 2006].

Poznámka: Respondenti a respondentky vyjadrovali mieru súhlasu s výrokom „Dieťa, s ktorým matka nebola doma prvé tri roky jeho života, je tým nepriaznivo poznačené“.

Mne sa zdá tri roky do škôlky strašne málo. Ešte tak tie štyri roky, tak keď už tá matka musí ísť, ale ... trojročné do škôlky to je sadizmus si myslím. ... Ja si myslím, že keď už raz človek má deti, tak by mal tú prvotnú výchovu, tú najdôležitejšiu, že by mal na nich spáchať on a nenechávať to na cudzích ľuďoch. (Táňa, G2, rodinne orientovaná)

V období štátneho socializmu sa k uvedeným dôvodom pripájala u žien, ktoré nesúhlasili so štátnou ideológiou, aj snaha obmedziť výchovu v škôlke na povinnú minimálnu dobu (rok pred nástupom na základnú školu) v rámci pasívnej rezistencie voči režimu.

Zásadne som nechcela dať moju dcéru do materskej školy ... jednak zo zdravotných dôvodov a jednak ideových dôvodov mi viac vyhovovalo, keď som mala dieťa doma a našla som spoľahlivú pani, ktorá sa o ňu starala. (Inga, G1, profesijne orientovaná)

Úloha matky je z pohľadu konverzačných partneriek len ťažko nahraditeľná zariadeniami inštitucionálnej starostlivosti o deti aj v dôsledku ich nevyhovujúcej kvality. Matky z Bratislavy negatívne hodnotili vysoký počet detí v triedach, v dôsledku ktorého učiteľky nemajú možnosť adekvátne sa jednotlivým deťom venovať a následkom je aj vysoká chorobnosť detí. Táto prekážka je významná, keďže so silnejúcimi individualizačnými tendenciami je kladený čoraz vyšší dôraz na rozvoj osobnosti a individuality dieťaťa [Dudová, Vohlídalová 2007]. Za riešenie niektoré matky považovali umiestnenie dieťaťa do špecializovanej škôlky s menším počtom detí a individuálnym prístupom k dieťaťu. Významným faktorom je však finančná náročnosť takýchto zariadení.

Môže byť kľudne v škôlke 27 detí, 36 a podobne v jednej triede. Čo je akože veľmi veľa, no a vlastne dosť veľa detí je preto chorých, ... takže preto som si povedala, že musím pracovať, aby som mu našetrila na tú škôlku, že čo je tam šesť detí pre jednu učiteľku. (Danica, G2, profesijne orientovaná)

Potenciálni opatrovatelia detí boli konverzačnými partnerkami rozdelení na dve kvalitatívne odlišné kategórie: na rodinných príslušníkov a známych (preferovaných a bezproblémových) a na cudzích – au pairky a anonymné inštitucionálne zariadenia (k nim boli priradované negatívne hodnotenia a zdôrazňované riziká výchovy detí v nich). Členovia rodiny, a v niektorých prípadoch aj stabilné opatrovatelky, sú vnímaní ako osoby kompetentné plnohodnotne sa postarať o dieťaťa a zastúpiť tak matku. Funkciu „náhradnej matky“ naopak nespĺňajú jasle, škôlka a mladé príležitostne využívané opatrovatelky, ktoré nemajú skúsenosť s materstvom. Zaujímavou črtou v rozhovoroch so ženami, ktoré k svojim deťom zabezpečili stálu opatrovatelku⁸, boli príbehy o tom, ako si overovali jej kvalitu a dôveryhodnosť. Stabilná opatrovatelka (zväčša staršia pani, ktorá mala vlastné deti) bola následne v rozhovore popisovaná akoby bola členkou rodiny, t.j. bola vyňatá z kategórie cudzích.

Podľa výskumu verejnej mienky o formách starostlivosti o deti do troch rokov, pokiaľ matka alebo iný rodinný príslušník nemôže zabezpečiť starostlivosť o dieťa, schvaľovalo viac respondentov jasle, než starostlivosť cudzou platenou osobou [Marošiová, Šumšalová 2006]. Verejnosť sa na platené opatrovatelky detí pozerá s najväčšou nedôverou, čo môže byť spôsobené názormi na ich nízku profesionalitu, kým v jasliach sa o deti stará vyškolený personál. Na rozdiel od Českej republiky zatiaľ neboli podniknuté legislatívne kroky vedúce k nárastu alternatívnych foriem starostlivosti o deti do troch rokov [MPSV 2008] a o zavedení foriem starostlivosti rodinného charakteru sa v slovenskom kontexte ani nediskutuje.

⁸ Jednalo sa o tri staršie respondentky, ktoré týmto spôsobom, riešili zabezpečenie vhodnej starostlivosti pre dieťa do veku troch rokov, keďže sa obávali negatívneho dopadu jaslí na zdravie dieťaťa a zároveň nemali možnosť zabezpečenia starostlivosti od iných rodinných príslušníkov.

Opakom citového strádania a ďalších možných dopadov na vývoj dieťaťa v dôsledku príliš skorého umiestnenia do škôlky (ale najmä do veľmi negatívne vnímaných jasí) je výchova dieťaťa priamo matkou. Presvedčenie o superiorite takejto výchovy demonštrovali konverzačné partnerky, ktoré strávili so svojimi deťmi doma aspoň tri roky, zdôrazňovaním nízkej chorobnosti a školských úspechov svojich detí v následnej sekvencii rozprávania, čím zdôrazňovali správnosť zvolenej formy výchovy. Výsledkom intenzívneho materstva je „imunizácia“ dieťaťa voči možným problémom v budúcnosti [Elvin-Nowak, Thomsson 2001]. Podľa tohto diskurzu matky intenzívnou starostlivosťou zabezpečujú dieťaťu čo najlepší štart do života, čo sa podľa nich prejaví v budúcnosti v rôznych oblastiach ako napr. učenie, zdravotný stav dieťaťa a pod.

Rozsiahle sekvencie, v ktorých matky popisujú formu starostlivosti o maloleté deti, pričom zdôrazňujú dĺžku celodennej starostlivosti o dieťa, majú za cieľ presvedčiť o tom, že sú dobrými matkami a svoje deti vychovávajú správne (t.j. v súlade s normou jediného správneho materstva). To, že si tieto ženy volia uznávanejšiu, ideálnu formu starostlivosti o malé deti, ich zároveň identifikuje ako lepšie matky než tie, ktoré sa od ideálu odlišujú a zostanú s dieťaťom doma kratšie než do troch rokov dieťaťa.

Aká je to nepľnohodnotná matka?

Centralita blaha dieťaťa podmieňuje tiež definíciu legitímnych (spoločnosťou akceptovaných) a neprijateľných (spoločensky negatívne hodnotených) dôvodov pre kratšie zotrvanie matky na rodičovskej dovolenke, resp. pre jej návrat do zamestnania bezprostredne po skončení materskej dovolenky. Ako legitímne sú nahliadané ekonomické dôvody, ktoré sú vnímané ako objektívna príčina skoršieho návratu do zamestnania (finančná tieseň domácnosti, nutnosť splácania hypotéky, všetky situácie, kedy je žena živiteľkou rodiny, t.j. má finančný príjem vyšší než partner, strach zo straty zamestnania v dôsledku tlaku zamestnávateľa na skorý návrat do zamestnania). Dôvody súvisiace s nutnosťou zabezpečenia potrieb dieťaťa a iných členov rodiny sú v súlade s opatrovateľskou úlohou matky, čo z časti konštruuje ich legitimitu.

Ako sociálne aktérky sú si matky vedomé, ktoré dôvody sú považované za legitímne a majú tak možnosť argumentovať nimi. Môže sa stať, že aj deklarácia legitímnych dôvodov môže byť ostatnými matkami spochybňovaná.

Zas ťažko povedať, či je to žena, ktorá MUSÍ ísť do roboty, aby vôbec to dieťa uživila. Alebo či tá žena tam chodí iba preto, lebo sa v spoločnosti kolegov cíti výborne a tak ďalej. (Laura, G2, prechodný typ, pôvodný dôraz)

Za neprijateľné (resp. menej akceptovateľné) sú považované dôvody, ktoré môžu byť interpretované ako egoizmus matky, resp. môžu byť posudzované ako

nedostatočné a neodôvodnené z hľadiska zabezpečenia potrieb dieťaťa (potreba prítomnosti a dostupnosti matky). Asi najzjavnejším nelegitímnym dôvodom pre skorý návrat do zamestnania je situácia, kedy absentujú vyššie spomínané legítimné dôvody a matka má snahu budovať vlastnú profesijnú kariéru. Akékoľvek označenie ženy za karieristku ju vopred diskvalifikuje ako nedostatočnú matku.

My tu máme v okolí jednu známu, ... ktorá si teda adoptovala dieťa. Mala šťastie, že dostala novorodenca, napriek tomu teraz naháňa kariéru, hoci dieťa má sotva rok a pol. ... Lebo keď sa niekto raz rozhodne mať deti, tak musí byť pre to rozhodnutý a teraz sa tým deťom budem venovať. A nebudem si v rámci starostlivosti o dieťa ešte odskakovať na prezentácie a na služobky a do roboty a kade-tade cpať dieťa po širokej rodine. ... Zlá matka nie je, skôr fakt ako neplnohodnotná. (Laura, G2, prechodný typ, pôvodný dôraz)

Označeniu „karieristka“ (v pejoratívnom význame slova) sa ženy snažia vyhnúť deklarováním objektívnych dôvodov a vo svojej argumentácii potláčajú dôvody, ktorými by dali najavo, že sa do zamestnania vrátili kvôli tomu, že je práca pre ne dôležitým naplnením a významnou súčasťou života. Takýto postoj môže totiž implikovať, že materstvo a starostlivosť o malé dieťa matke neposkytuje dostatočné potešenie a nenapĺňa jej existenciu do tej miery, že sa bola ochotná aspoň dočasne vzdať platenej pracovnej činnosti. Konverzačné partnerky len opatrne deklarovali svoje pocity, potrebu venovať sa aj svojej práci, pretože im prináša uspokojenie, že nie sú len matkami, ale aj sebou samými a majú aj svoje potreby (tie má dobrá matka potlačiť a vždy uprednostniť potreby dieťaťa, cez ktoré realizuje svoju materskú rolu). V rozhovoroch sa tiež mnohé matky úplne vyhýbali téme zamestnania a naopak rozvíjali témy spojené s výchovou detí. Janoušková [2004, citované podľa Šmídová 2004] tiež poukazuje na to, že matky sa vyhýbajú rozhovorom o svojom zamestnaní aj kvôli tomu, aby neboli vystavené hodnoteniu okolia.

Riziko neplnohodnotného materstva súvisí tiež s vekom, najmä s odsúvaním materstva do vyššieho veku. Na jednej strane sú ženy, ktoré sa stanú matkami vo vyššom veku (približne 30 až 35 rokov) vnímané ako dostatočne zrelé a zodpovedné, t.j. majúce správne predpoklady stať sa dobrými matkami. Na strane druhej boli zdôrazňované riziká neskoršieho materstva, medzi ktoré okrem zdravotných (na strane matky aj dieťaťa) patrilo práve riziko, že ženy nebudú ochotné prispôbiť do dostatočnej miery svoj predchádzajúci životný štýl, t.j. nestanú sa zrazu dokonalými matkami, ale budú sa snažiť uchovať si časť svojej predchádzajúcej identity: „Veľmi, veľmi ťažko by si (staršia žena) zvykala na to, že hodí za hlavu prácu, teraz nejaké pohodlíčko.“ (Gabika, G2, prechodný typ)

Janoušková a Sedláček [Janoušková, Sedláček 2005] argumentujú, že obviňovanie matky z karierizmu a sebeckta je typické pre spoločnosti, ktoré trvajú na tradičnom rozdelení rolí v rodine. Internalizácia tradičných genderových rolí ženami má za následok, že matky pociťujú značný konflikt v prípade, že sa majú

vzdať svojej tradične vymedzenej roly v tom zmysle, že ju nebudú naplňovať v súlade s imperatívom dobrej matky, ale zvolia si alternatívne formy starostlivosti o dieťa do troch rokov. Tento rozpor bol evidentný predovšetkým v rozhovoroch s vysokoškolsky vzdelanými bratislavskými ženami, ktoré nastúpili bezprostredne po skončení materskej dovolenky do zamestnania (bez ohľadu na orientáciu matky na škále od profesijne po rodinne orientovanú).

Legitimizačné stratégie „nedostatočných“ matiek

Konverzačné partnerky využívali niekoľko argumentačných stratégií, ktorými signalizovali, že sú dobrými matkami. Obvyklou argumentáciou matiek, ktoré nastúpili do zamestnania po skončení materskej dovolenky bolo deklarovanie, že s druhým dieťaťom už určite zostanú doma aspoň tri roky a vyjadrovanie nespokojnosti s voľbou, ktorú museli urobiť v prípade starostlivosti o prvé dieťa. Zdôrazňovali tiež legitímne vnímané finančné dôvody skorého nástupu do zamestnania a len jedna z matiek pripustila ako motiváciu pocit naplnenia, ktorý jej profesia poskytuje. Ženy, ktoré boli viac orientované na profesiu, sa ľahšie vzdávali roly primárnej opatrovateľky detí a prenechávali celodennú starostlivosť o dieťa vo veku do troch rokov inej osobe. Zároveň však tieto ženy museli obhajovať svoje rozhodnutie stať sa matkami, čím reflektovali existenciu normatívneho modelu „jediného správneho rodičovstva“, s ktorým boli konfrontované.

Myslím si, že matka, ktorá * sa profesijne chce realizovať a chce si robiť kariéru a ja neviem čo, tá tiež má nárok mať dieťa, hej? Ale musí vedieť vlastne toto zabezpečiť, aby to dieťa nebolo odložené do úschovy. Minimálne do veku tých piatich rokov. (Inga, G1, profesijne orientovaná)

Čo sa týka praxe rodičovstva, v prípade skorého nástupu do zamestnania by si mala matka zorganizovať starostlivosť o dieťa tak, aby oň bolo postarané jednou osobou, ktorá dieťaťu poskytne pocit stability, istoty a pokryje jeho emocionálne potreby. Touto osobou bola najčastejšie stará matka, menej často otec dieťaťa a u konverzačných partneriek zo staršej generácie aj stabilná platená opatrovateľka. Ženy, ktoré nastúpili do zamestnania skôr než ich deti dosiahli vek 3 roky, volili práve takúto formu starostlivosti. Len výnimočne sa mladšie konverzačné partnerky prikláňali k možnosti umiestniť dieťa v jasliach a poukazovali tiež na ich nedostupnosť a finančnú náročnosť. Umiestnenie dieťaťa do takéhoto zariadenia bolo podmienené nemožnosťou zabezpečiť mu starostlivosť otcom alebo starou matkou.

Z pohľadu profesijne orientovaných matiek platí, že starostlivosť o dieťa si „treba vedieť zariadiť“, a to zabezpečením stabilnej osoby, ktorá nahradí matku počas jej neprítomnosti a dieťa si s ňou vytvorí stabilný vzťah, a zároveň organizáciou času tak, aby po pracovnej dobe matka trávila čo najviac času venovaním sa dieťaťu. Vyvarovanie sa tých foriem starostlivosti o dieťa, ktoré sú najviac od-

sudzované, zdôrazňovanie legitímnych dôvodov a prízvukovanie zámeru vykonávať svoje ďalšie materstvo v súlade s normou sú hlavnými argumentačnými stratégiami, ktorými sa zamestnané matky snažia legitimizovať ako tie dobré, nie nedostatočné matky.

Materstvo ako tradičná rola ženy

Ženy sa pri realizácii materskej roly vymedzujú vo vzťahu k imperatívu dobrej matky, nasledovanie ktorého má do veľkej miery funkciu potvrdzovania sa v roľke matky. Materstvo je tiež deklaráciou feminity, identity plnohodnotnej ženy: citovej, starostlivej, obetavej. Na úzky súvis medzi konštrukciou feminity a materstva v kontexte Slovenska 70. rokov 20. storočia už poukázali Šalingová [2003] a Potančoková [2007]. Ženskosť, materstvo a prirodzená obetavosť sú úzko späté [Hašková, Pomahačová 2007; Pomahačová 2007].

Dôsledkom vymedzenia feminity cez rolu matky je fakt, že „matka nerada prepouští miesto primárnej pečovatelskej osoby, pretože tak ztrácí podstatnú časť svojej femininnej identity“ [Janoušková, Sedláček 2005: 20]. Zaujímavý z tohto pohľadu bol prípad Táne, ktorá trvala na šesťročnej starostlivosti o svoju dcéru trpiacu celiakiou, aby jej mohla zabezpečiť stravu. Táňa trvala na realizácii materskej roly podľa svojich predstáv aj napriek tomu, že dieťa bolo samostatné, matčinu celodennú prítomnosť evidentne nepožadovalo a matka sa cítila osamelá.

Tak sme sa dohodli (s manželom), že ostanem šesť rokov. No lenže ona mala tri a pol roka tak mne tu bolo strašne otupno. Lebo syn už chodil do školy a teraz ona je taký typ, že sa prehrá sama. ... A jednoducho som tu bola ako KÔL V PLOTE, ona ma vôbec nepotrebovala, len na ten nevyhnutný servis, sem-tam prišla sa pomazať a jednoducho ja som tu bola sama. (Táňa, G2, rodinne orientovaná, pôvodný dôraz)

Identifikovanie sa ženy s imperatívom dobrej matky je významne podmienené internalizovaním tradičného rozdelenia genderových rolí v rodine a stotožnením sa s tradične vymedzenou genderovou identitou, ako dokazuje aj nasledujúci citát. Žena – matka sa snaží v rodine zaujať jej príslušiacu rolu opatrovateľky, čo má dopad aj na rolu muža v rodine. Gríto [2006] podrobne popisuje zmocňovanie sa roly matky a muža ako jej pomocníka a identifikuje diskurz nenahraditeľnej matky, ktorým sa aktéri zhodujú svojich rolí. V prípade Anastázie sa jednalo o výmenu rolí pri narodení druhého dieťaťa, pričom jej manžel bol na rodičovskej dovolenke s ich prvou dcérou a Anastázia bola živiteľkou rodiny, keďže mala vyšší príjem než jej partner.

Keď už sme vedeli, že čakáme (druhé dieťa), tak sme rozmýšľali, že on (manžel) si bude musieť nájsť takú prácu, aby bol schopný nás uživiť, lebo ja by som sa už po pol roku nevrátila do práce, s dvoma deťmi. Ja viem, že on by to zvládol, lebo vlastne ... robil ako sanitár ošetrovateľ v domove pre telesne aj mentálne postihnuté deti,

čiže vedela som, že sa dokáže o deti postarať. ... Ale jednoducho som si povedala, že dve deti naozaj potrebujú aj tú matku, že ja by som nedokázala po tom pol roku odísť. (Anastázia, G2, rodinne orientovaná)

Snaha nevzdať sa roly primárnej opatrovateľky detí sa výrazne prejavila u žien, ktoré nastúpili do práce bezprostredne po skončení materskej dovolenky. Rozhodnutie vykonávať svoje (ďalšie) materstvo v súlade s očakávaniami spoločnosti môžeme interpretovať ako potvrdzovanie feminínnej identity. Internalizované a v spoločnosti dominantné rolové vzory a genderové identity majú za následok konflikt a stratu istoty v prípade, že sa žena rozhodne pre alternatívne formy materstva, ako už poukázali Janoušková a Sedláček [Janoušková, Sedláček 2005]. Analýza rozhovorov s konverzačnými partnerkami, ktoré nastúpili do zamestnania po skončení materskej dovolenky a boli živiteľkami rodín priniesla výsledky do veľkej miery zhodné s ich štúdiou.

Janoušková a Sedláček [ibid.] ďalej upozorňujú, že označenie „neplnohodnotná“ matka môže byť pre väčšinu žien dostatočným dôvodom na to, aby reprodukovali tradičnú formu realizácie materskej roly s jasne vymedzenými pozíciami v rodine: matka – opatrovateľka a muž – živiteľ. Aj vyššie uvedený citát dokazuje, že neochota vzdať sa úlohy primárnej opatrovateľky nemusí byť podmienená nedôverou v (opatrovateľské) schopnosti muža, ale snahou „zmocniť sa“ úlohy matky v súlade s očakávaniami spoločnosti a normy „jediného správneho materstva“.

Riešenie konfliktu starostlivosť o deti vs. zamestnanie

Ženy prispôsobujú starostlivosti o maloleté dieťa do veľkej miery iné životné domény, vrátane svojich predstáv o ďalšej pracovnej dráhe. Aj reálna organizácia pracovnej dráhy po návrate do zamestnania je do veľkej miery ovplyvnená predstavami o optimálnom zabezpečení starostlivosti o maloleté deti v kontexte genderovo tradičného rozdelenia rolí v rodine [Chorvát 2006a]. Od žien sa očakáva, že sa v dôsledku starostlivosti o maloleté dieťa na určitý čas vzdajú zamestnania a dajú prednosť rodine a deťom [tiež Hašková, Zamykalová 2006]. Norma optimálne trojročnej domácej starostlivosti o dieťa ovplyvňuje dĺžku obdobia, na ktoré ženy prerušia pracovnú dráhu. Starostlivosť o maloleté dieťa môže mať vplyv aj na zastavenie kariérneho rastu a aj profesijne orientované konverzačné partnerky vyjadrovali presvedčenie, že žena by mala v období starostlivosti o maloleté deti dať prioritu rodine. Kariérny rast, spojený s väčšou časovou angažovanosťou v zamestnaní, by mala žena odsunúť na dobu, kedy jej absencia nebude mať negatívny vplyv na jej úlohu v rodine.

Ja som si začala ten svoj pracovný život trošku inak usporiadať, pretože som v podstate počas tejto doby (starostlivosti o maloleté deti) povedala, že moje priority

sú teraz tá moja rodina. Ja som sa potom žiadala preradiť na iné miesto, ... a začala som v podstate ehm profesijne tak rýchlejšie rásť. (Danicina mama, G1, profesijne orientovaná)

Keďže ženy sú zväčša primárnymi opatrovateľkami detí, očakáva sa od nich, že prispôbia potrebám starostlivosti o maloleté deti svoju pracovnú dráhu aj po nástupe do zamestnania. Pracovný čas mužov je vnímaný ako daný v porovnaní s pracovným časom žien. Jedným z riešení je zmena pôvodného zamestnávateľa, aby žena získala prácu vo väčšej fyzickej blízkosti domova, čo jej umožní efektívnejšie zladiť zamestnanie a starostlivosť o dieťa. Zmenu zamestnania, resp. profesie pritom pripúšťajú ako riešenie nielen rodinne, ale aj viac profesijne orientované ženy⁹.

Tak musela by som zmeniť zamestnanie, aby som to mala bližšie. ... Lebo u nás je to tak, že manžel pracuje do tej šiestej, tak mi je jasné, že malý bude odkázaný na mňa. Ja si musím nájsť zamestnanie k tomu, aby som ho mohla odviesť do škôlky, prípadne sa mu povenovať * táto starostlivosť bude asi na mňa. (Margita, G2, prechodný typ)

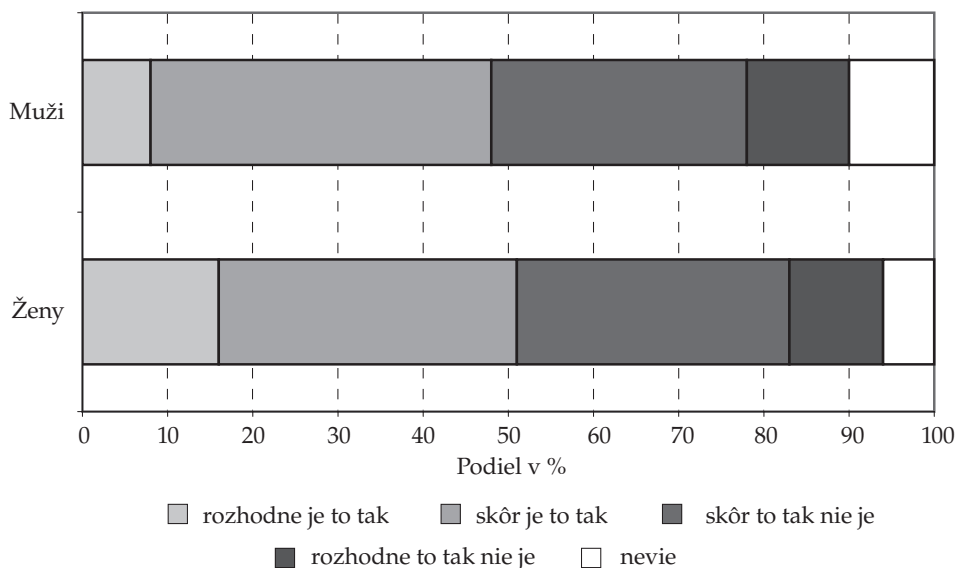
Náročnosť zosúladenia zamestnania a starostlivosti o maloleté dieťa môže mať za následok nielen zmenu zamestnávateľa, ale aj zmenu profesie. Cieľovými zamestnávateľmi sú často feminizované pracovné odbory, ktoré umožňujú kratšiu pracovnú dobu, resp. posunutie pracovnej doby.

Ja asi budem musieť zmeniť robotu, alebo sa nejako dohodnem so zamestnávateľom, lebo ja si to neviem predstaviť, lebo my robíme v práci do piatej. ... Ja by som chcela aspoň takú nejakú prácu, kde by som do pol štvrtej robila, aby som mohla ísť pre neho (do škôlky) a trošku sa mu venovať aj cez deň. (Miriam, G2, prechodný typ)

Prezenteizmus a nedostatočné rozšírenie flexibilných foriem práce a pracovnej doby [Hanzelová, Kostolná, Reichová 2005] neuľahčujú matkám harmonizáciu starostlivosti o maloleté deti a práce. Pri rozhodovaní o dĺžke celodennej starostlivosti o dieťa do veku troch rokov a návrate do zamestnania boli dôležitým faktorom podmienky zo strany zamestnávateľa. Na jednej strane brali na seba zamestnávatelia neraz aktívnu úlohu pri nadviazaní kontaktu a umožnení postupného návratu do zamestnania. Na druhej strane, pokiaľ zamestnávatelia neboli ochotní umožniť ženám flexibilnú, resp. skrátenú pracovnú dobu a postupný návrat do zamestnania, prispeli k riešeniu situácie rozhodnutím dlhšie zostať s deťmi na rodičovskej dovolenke.

⁹ Príkladom je Stela, pôvodne vedecká pracovníčka, ktorá sa vyrovnáva so stratou pôvodného zamestnania v dôsledku starostlivosti o dve deti, a ktorá vidí riešenie svojej situácie nájdením si menej kvalifikovanej práce v oblasti školstva.

Graf 2. Stratí matka v dôsledku trojročnej starostlivosti o dieťa odbornosť a zaostane v profesii?

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, september 2005 [Marošiová, Šumšalová 2006].

Poznámka: Respondenti a respondentky vyjadrovali mieru súhlasu s výrokom „Ak matka zostane doma tri roky s dieťaťom, stratí odbornosť alebo zaostane v profesii“.

TVRDÉ TO BOLO. Miško bol ešte dosť malý * a zase som rozmýšľala, či teda nastúpim ako pri Matúškovi (t.j. hneď po skončení MD, pozn.) a tak našťastie mi to šéf tak uľahčil, lebo mi povedal, že ak by som chcela nastúpiť, tak za takých podmienok nemôžem (postupný prechod zo skráteného na plný úväzok, pozn.). Takže asi čakal, že by som chodila viac do tej roboty. ... Nevie, či ma chcel prinútiť, lebo mi povedal, že keď si nájdem lepšie opatrovanie, ale tak som nechcela niekomu cudziemu dať deti, takže som si povedala, že idem si užívať deti. (Stela, G2, profesijne orientovaná, pôvodný dôraz)

Rozhodovanie žien o dobe a forme starostlivosti o maloleté deti je silným zdrojom napätia v oblasti harmonizácie práce a rodiny, ako aj zdrojom konfliktu rolí u matiek, ktoré sa na jednej strane snažia uspokojujúcim spôsobom realizovať materskú rolu a na strane druhej majú snahu a potrebu rozvíjať svoju profesijnú dráhu. Postoj zamestnávateľov môže významne prispieť k spôsobu riešenia tohto konfliktu. Problémy v harmonizácii práce a rodiny sa tak môžu stať katalyzátorom rozhodnutia zamerať sa (radšej) na rodinu a starostlivosť o deti.

Niekoľkoročná rodičovská dovolenka, ktorú sa matky snažia využiť v jej plnom rozsahu, má dopady na ich ďalšiu pracovnú dráhu a ženy sú v dôsledku dlhodobej starostlivosti o dieťa znevýhodnené na trhu práce [Křížková, Vohlídalová 2007]. Rozšírený je pritom názor, že žena stráca na odbornosti a zaostane v profesii v dôsledku trojročnej starostlivosti o dieťa, ako demonštruje graf 2. Pociťovanie negatívnych dopadov rastie so zvyšujúcim sa vzdelaním respondentov [Marošiová, Šumšalová 2006].

Predovšetkým vysokoškolsky vzdelané ženy z kvalitatívnej vzorky sa so znevýhodnením a dopadmi dlhej starostlivosti o dieťa na ich pracovnú dráhu snažili vyrovnať postupným návratom do zamestnania (od skráteného úväzku po plný úväzok), snahou dosiahnuť lepšie podmienky zo strany zamestnávateľa na zladenie starostlivosti o dieťa a zamestnania, udržiavaním kontaktov so zamestnávateľom a snahou vykonávať činnosti, ktoré im pomôžu udržať si kvalifikáciu do tej miery, akú im umožňovala starostlivosť o dieťa. „Chýba mi trochu tá sebarealizácia, to sa priznám, tak sa snažím to kompenzovať aj tým doučovaním.“ (Margita, G2, prechodný typ)

Vykonávanie činností spojených s profesiou tiež pomáha matkám na rodičovskej dovolenke prekonať izoláciu a osamotenosť, ktorú neraz prežívajú, keďže ich partneri, živitelia rodín, trávajú väčšiu časť dňa v práci a ženám chýbajú sociálne kontakty.

Konverzačné partnerky často s rozpakmi priznávali dôležitý význam, ktorý pre ne ich práca má, a tieto svoje pocity mali snahu ospravedlňovať – akoby sa priznávali k niečomu nepatričnému. Zmiešané pocity a rozpor, ktorý ženy pociťovali, je daný tradičnou konštrukciou roly matky, ktorá je definovaná ako rola opatrovateľská a implikuje, že rola matky by mala byť pre ženy postačujúcou formou sebarealizácie počas raného detstva ich dieťaťa. Naopak sebarealizácia a naplnenie formou pracovnej činnosti v zamestnaní spadá skôr do konštrukcie maskulinity. Je pozoruhodné, že tradičná konštrukcia materskej roly pretrvávala aj napriek tomu, že minimálne jedna generácia žien bola nútená kombinovať prácu a rodinu. Redefinícia roly matky a feminínnej identity tak zostáva na súčasných matkách, ktoré si hľadajú uspokojivý spôsob vyrovnania sa s rolami matky aj zamestnanej ženy, neraz vysoko kvalifikovanej profesionálky.

Teraz mi vlastne chýba, veľmi mi chýba tá moja robota, ráno vstanem, hneď idem na počítač, proste rozlepené oči a už ho zapínam, ... strašne milujem tú svoju robotu * a akože keď viem, že moja spolužiačka niečo robí, žily mi to trhá, závidím. Takže mám v sebe takú rozpoltenosť. ... Tak som si myslela, že po troch mesiacoch budem pracovať, že som si myslela, že (dieťa) bude spať v kuse, maximálne mu dám najesť a hodím mu čistú plienku, že ja budem mať toľko času a že toho porobím proste, no nebolo to tak. (Danica, G2, profesijne orientovaná)

Je evidentné, že niektoré matky, ktoré akceptujú vysokú dôležitosť ich sebarealizácie formou zamestnania, sa snažia nájsť vlastnú cestu alternatívneho

vykonávania materskej roly a snažia sa pokračovať v pracovnej kariére, ktorá je zdrojom ich identity. Stále sa však konfrontujú s imperatívom dobrej matky a riskujú označenie seba ako „neplnohodnotných“ matiek zo strany okolia, najmä ostatnými matkami na materskej a rodičovskej dovolenke.

Materstvo ako zdroj konfliktu identity

Materstvo je zdrojom konfliktu identity najmä u žien, ktoré priznávajú aj iné dôležité zdroje sebanaplnenia v živote popri role matky. Zväčša sa jedná o vysokoškolsky vzdelané a profesijne orientované ženy, pre ktoré zamestnanie nie je len zdrojom príjmu, ale najmä sebanaplnenia a ich pracovná činnosť a úspechy v pracovnej oblasti boli dôležitou súčasťou ich identity a rozvoja osobnosti. Takto popisuje svoje pocity po tom, čo sa stala matkou, vysokoškolsky vzdelaná žena, ktorej sa prvé dieťa narodilo vo veku 35 rokov, 11 mesiacov po obhajobe doktorského titulu.

Ehm, som zrazu prišla o všetko, čo som vedela dovtedy, a nič som nevedela z toho, čo som potrebovala do nášho života. ... Čo som vlastne vedela, vedela som dobre byť na tej škole, prednášať, viesť študentov, sem tam nejaký článok napísať ... som bola v tej škole taká dobre usadená ... No ale potom už nič po pôrode, lebo malý bol na mňa nalepený stále a tak som bola dosť taká * no bolo mi dobre aj nedobre jednoducho. (Stela, G2, profesijne orientovaná)

Nadobudnutím novej identity a stotožnením sa s imperatívom dobrej matky musia ženy neraz reinterpretovať samé seba, svoju identitu, vyrovnať sa so zmenou životnej orientácie, s (dočasnou) stratou činností, ktoré boli pre ne predtým zdrojom sebarealizácie, poskytovali im uspokojenie a do značnej miery boli aj zdrojom významu ich dovtedajšej existencie. Plné stotožnenie sa s imperatívom dobrej matky vyžaduje niekedy tiež zmenu profesie, resp. životnej orientácie, ako popisuje Stela.

Potom som sa už v tom materskom centre tak zdomácnila, tak mi to tak dobre urobilo, že mám kde chodiť a prednášať, cvičiť som začala s deťmi a potom s mamami, prednášky som robila, takže som si zase našla to, čo som vedela robiť, som uplatnila aj niekde inde. Síce to nie je matematika, ale tak študujem niečo iné teraz. (Stela, G2, profesijne orientovaná)

Aktivity ako dobrovoľníctvo a aktivizovanie sa v materských centrách sú aj matkami samotnými vnímané ako dočasné, avšak dôležité pre preklopenie obdobia rodičovskej dovolenky. Neriešia teda situáciu matiek dlhodobu a konflikt zosúladenia starostlivosti o dieťa po nástupe do zamestnania zotrváva.

Záver

Starostlivosť o maloleté dieťa ovplyvňuje organizáciu súvisiacich životných domén matky, vrátane sféry zamestnania a kariérneho rastu. Hierarchia prioritných, preferovaných a menej prijateľných foriem starostlivosti o dieťa v predškolskom veku je hlavným kritériom hodnotenia správnej či uspokojivej realizácie roly matky z pohľadu spoločnosti, sociálnych aktérov, s ktorými matka prichádza do kontaktu, a predovšetkým z pohľadu ostatných matiek, ktoré z perspektívy expertiek v oblasti výchovy detí kriticky hodnotia, či iná žena správne zabezpečuje výchovu svojho potomstva a či môže byť označená ako dobrá matka.

Voľba formy starostlivosti o maloleté dieťa nie je len rozhodnutím konštruovaným na základe racionálnych argumentov, akými môže byť napr. finančná situácia rodiny, ale dôležitou súčasťou rozhodovacieho procesu sú existujúce stereotypy a očakávania spoločnosti v oblasti starostlivosti o maloleté deti. Starostlivosť o potomka je vnímaná ako morálny záväzok voči dieťaťu, čo významne vstupuje do rozhodovania matiek o zabezpečení vhodnej formy starostlivosti [Duncan, Irwin 2004]. Prax rodičovstva je konštruovaná dominantnými diskurzmi a očakávaniami spoločnosti. V kontexte slovenskej spoločnosti vplýva norma optimálne trojročnej celodennej starostlivosti o dieťa na návrat žien do zamestnania po materskej alebo rodičovskej dovolenke a starostlivosť o maloleté dieťa má dopady na pracovnú dráhu matiek aj po nástupe do zamestnania.

Imperatív dobrej matky vplýva na prijímanie opatrení sociálnej politiky, ktoré majú za cieľ uľahčiť harmonizáciu práce a starostlivosti o deti pre (na plný úväzok) pracujúce matky. Norma jediného správneho materstva, favorizujúca celodennú plnú starostlivosť matky o dieťa, sa odráža v negatívnom hodnotení politík pripisujúcich pracujúcim matkám rovnaké práva, výhody a finančné príspevky ako matkám celodenne sa starajúcim o dieťa, čo sa prejavilo napr. pri zavádzaní novely zákona o rodičovskej dovolenke, ktorá umožnila poberanie rodičovského príspevku pre zamestnaných rodičov (viď poznámka 3). Aj podľa niektorých konverzačných partneriek zákon postavil „dobrých“ (starajúcich sa celodenne o dieťa do troch rokov) a „neplnohodnotných“ (pracujúcich na skrátený alebo plný úväzok a podnikajúcich) rodičov na jednu úroveň a pripísal im výhody (poberanie rodičovského príspevku), ktoré dovtedy požívali len „dobrí“ rodičia. Rodičovský príspevok by mal byť vyplácaný len rodičom, ktorí sa dieťaťu venujú, čo sa v ponímaní matiek samotných vylučuje s plateným zamestnaním. Od 1. 1. 2009 bola táto novela zrušená Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky (MPSVR SR), a poberanie rodičovského príspevku je opäť podmienené celodennou starostlivosťou rodiča o dieťa. Dôvodom zmeny legislatívy bolo „zvýšenie rodičovského príspevku so zdôraznením *osobnej a celodennej* starostlivosti o dieťa“ [MPSVR SR 2008]. Rozdeľovanie matiek na „dobré“, čiže tie, ktoré vykonávajú svoju materskú rolu v súlade s normou, a na „neplnohodnotné“ je významným prvkom v diskusiách ohľadne pripravovaného opatrenia. Táto problematika si však vyžaduje podrobnejšiu analýzu.

Dekonstrukcia vzťahov medzi feminitou, materstvom a starostlivosťou o maloleté deti poukazuje na fakt, že skutočná redefinícia materstva vyžaduje redefiníciu genderových rolí. Napätie, ktoré matky pociťujú medzi normatívnym vykonávaním roly matky a vlastnými potrebami, vrátane potreby seberealizácie v profesii, vyplýva z „míšení dvou modelů: na jedné straně žijeme ve světě industriálním, který předpokládá, že jeden z partnerů je ekonomicky závislý a pracuje bezplatně v domácnosti, na druhé straně však trh pobízí všechny k tomu, aby byli soutěživí a individualističtí“ [Dudová, Vohlídalová 2007: 22]. Aj napriek tomu, že identifikácia sa s dominantnými tradičnými genderovými rolami prevažuje, je badateľný posun smerom k „individualizovanému“ materstvu. Súčasné mladé ženy, z ktorých mnohé sú vysoko kvalifikovanými profesionálkami, hľadajú formy materstva, ktoré by vyhovovali nielen ich predstavám starostlivosti o deti, ale aj ich vlastným potrebám seberealizácie. Vymanenie alternatívnych foriem praxe rodičovstva spod tlaku normy by umožnil diskurz, ktorý by konštruoval dobrú matku nielen ako tú, ktorá sa celodenne stará o dieťa. V švédskom kontexte diskurz „spokojná matka – spokojné dieťa“ posilnil konštrukciu alternatívnej praxe rodičovstva aj napriek tomu, že materstvo je stále silne konštruované potrebami dieťaťa a dostupnosťou matky [Elvin-Nowak, Thomsson 2001]. Argument, že deti zamestnaných matiek nie sú negatívne ovplyvnené inou starostlivosťou než zo strany matky, legitimizuje zamestnanosť matiek [tamže]. Diskurz kladúci na prvé miesto spokojnú matku umožňuje konštruovať správnu prax rodičovstva zahrnutím aj tých aktivít matky, ktoré priamo nesúvisia s výkonom materskej roly, ale sú vnímané ako súčasť imperatívu dobrej matky. Tento, a ani podobný diskurz sa nevyskytol v analyzovanom materiáli a legitimizačné stratégie tých konverzačných partneriek, ktoré sa nestarali o dieťa po celé tri roky, sú odvodené priamo z dominantného diskurzu jediného správneho rodičovstva. Aj tieto ženy sa teda konfrontujú s imperatívom dobrej matky a ich legitimizačné stratégie sú konštruované v kontexte tohto normatívu.

Problematika konštrukcie materstva a rodičovstva na Slovensku rozhodne vyžaduje ďalší výskum. Táto štúdia bola založená na výpovediach vzdelaných žien zo strednej vrstvy žijúcich v hlavnom meste Bratislave, ktorá predstavuje špecifický kontext. Zahraničné štúdie pritom poukazujú na fakt, že rôzne sociálne skupiny môžu odlišne konštruovať imperatív dobrej matky [Duncan 2005].

Poznámka k transkripcii

- ... v odpovediach respondentiek označujú vynechaný text
- * označuje pauzu v hovorenej reči
- KAPITÁLKY označujú slová alebo pasáže zdôraznené respondentkou (hlasnešie alebo s dôraznou intonáciou vypovedané slová)
- (vzťah, pozn.) v zátvorkách autorka uvádza kontextuálne doplnenia k výroku respondentky

MICHAELA POTANČOKOVÁ (1979) je výskumnou pracovníčkou Výskumného demografického centra v Bratislave a zároveň doktorandkou na Katedre demografie a geodemografie Univerzity Karlovej v Prahe, kde tiež získala magisterský titul v odbore demografia. Dlhodobo sa venuje problematike plodnosti, reprodukčného správania, reprodukčných stratégií slovenských žien ako aj aplikácii kvalitatívnych metód v demografii.

Literatura

- Ariés, P. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. London: Random House Books.
- Badinter, E. 1998. *Materská láska (od 17. storočia po súčasnosť)*. Bratislava: Aspekt.
- Bahna, M. 2006. „Rodová rovnosť a trh práce na Slovensku.“ Pp. 49–78 in Magdaléna Piscová (ed.). *Slovensko na ceste k rodovej rovnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Bodnárová, B., J. Filadelfiová, D. Gerbery. 2005. *Výskum potrieb a poskytovania služieb pre rodiny zabezpečujúce starostlivosť o závislých členov. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny.
- Chorvát, I. 2006a. „K niektorým aspektom rodového prístupu k výchove detí a prácam v domácnosti.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review* 39 (1): 31–48.
- Chorvát, I. 2006b. „Rodinné vzťahy, väzby a perspektívy na pozadí procesu modernizácie.“ Pp. 8–21 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.). *Životní cyklus: sociologické a demografické perspektívy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dudová, R., M. Vohlídalová. 2007. „Nové tváre rodiny a nové podmienky pracovného trhu – teoretické souvislosti.“ Pp. 17–33 in R. Dudová (ed.). *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Sociologické studie / Sociological Studies 07:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Duncan, S. 2005. „Mothering, Class and Rationality.“ *The Sociological Review* 53 (1): 50–76.
- Duncan, S., S. Irwin. 2004. „The Social Patterning of Values and Rationalities: Mother's Choices in Combining Caring and Employment.“ *Social Policy and Society* 3 (4): 391–399.
- Elvin-Nowak, Y. 1999. „The Meaning of Guilt: A Phenomenological Description of Employed Mothers' Experiences of Guilt.“ *Scandinavian Journal of Psychology* 40 (1): 73–83.
- Elvin-Nowak, Y., H. Thomsson. 2001. „Motherhood as Idea and Practice: A Discursive Understanding of Employed Mothers in Sweden.“ *Gender and Society* 15 (3): 407–428.
- Grňo, J. 2006. „Kde sa láme subjekt.“ *Biograf* (40–41): 3–53.
- Grňo, J. 2007. „Nenahraditeľná matka a jej pomocník.“ Pp. 170–187 in L. Heczková (ed.). *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: FHS UK.
- Hakim, C. 2003. „A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory.“ *Population and Development Review* 29 (3): 349–374.
- Hanzelová, E., Z. Kostolná, D. Reichová. 2005. „Atypické formy zamestnanosti na Slovensku: minulosť a súčasnosť.“ *Rodina a práca* 1 (3): 1–31.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 28–30.
- Hašková, H. 2006. „Reprodukční plány a realita rané péče o děti.“ Pp. 51–72 in A. Křížková (ed.). *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:14. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Hašková, H., J. Pomahačová. 2007. „Úvod.“ Pp. 11–13 in H. Hašková (ed.). *Rodičovství a bezdětnost v českých ženských a mužských časopisech*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:13. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., L. Zamykalová. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* (40–41): 3–53.
- Janoušková, K., L. Sedláček. 2005. „Jiné mateřství.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 19–22.
- Krebs, V. et al. 2002. *Sociální politika*. Praha: ASPI.
- Křížková, A., M. Vohlídalová. 2007. „Kdo se bojí zaměstnané matky?“ Příspěvek přednesený na konferenci *Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?* Praha, 16. 10. 2007.
- Kvapilová, E. 2000. „Rôznorodosť rodinných foriem – výzva pre sociálnu politiku.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review* 33 (5): 435–448.
- Kvapilová, E. 2006. „Implementácia princípů rovnosti žien a mužov na trhu práce.“ Pp. 11–28 in Magdaléna Piscová (ed.). *Slovensko na ceste k rodovej rovnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Marošiová, L., S. Šumšalová (eds.). 2006. *Matky na trhu (práce a života). Výskumná štúdia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2008. „Soubor prorodinných opatření – prorodinný balíček.“ [online]. Praha: MPSV ČR [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/5888>>.
- Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny SR. 2008. „Predbežná informácia o návrhu zákona o rodičovskom príspevku.“ [online]. Bratislava: MPSVR SR [cit. 14. 11. 2008]. Dostupné z: <http://www.employment.gov.sk/new/index.php?SMC=1&id=10004&pk_a=1&pk_id=156&pk_doc_id=959>.
- Piscová, M. 2006. „Rovnosť príležitostí z hľadiska realizácie politiky zamestnanosti.“ Pp. 79–114 in Magdaléna Piscová (ed.). *Slovensko na ceste k rodovej rovnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Pomahačová, J. 2007. „Mateřství a bezdětnost v časopisech pro ženy – kvantitativní shrnutí.“ Pp. 56–61 in H. Hašková (ed.). *Rodičovství a bezdětnost v českých ženských a mužských časopisech*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:13. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Potančoková, M. 2007. „Konštrukcia plánovaného rodičovstva v období štátneho socializmu v bývalom Československu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 27–33.
- Strauss, A., J. Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: František Šalé – Albert.
- Šalingová, A. 2003. *Konštrukcia materstva a otcovstva v 70-tych rokoch 20. storočia. Na príklade analýzy dobového média a terénneho výskumu*. Dizertačná práca. Bratislava: Etnologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Šmídová, I. 2004. „Rodiny, kde pečují otcové.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 5 (4): 10–12.
- Wengraf, T. 2001. *Qualitative Research Interviewing*. London: Sage.

Šetření

- European Values Study 1999/2000 – 3rd wave. Dataset Slovakia. [databáza] [cit. 15. 2. 2008]. Dostupné z: <<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>>
- European Values Study 1991. Dataset Slovensko. [databáza] [cit. 15. 2. 2008]. <http://sasd.konzum.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_1991001>

Príloha 1. Prehľad charakteristík žien z kvalitatívnej vzorky

	Generácia 1 (vek 47–62 rokov)			Generácia 2 (vek 26–39 rokov)		
	Orien- tácia na profesiu	Prechod- ný typ	Orien- tácia na rodinu	Orien- tácia na profesiu	Prechod- ný typ	Orien- tácia na rodinu
N	3	5	2	2	9	4
<i>Najvyššie dosiahnuté vzdelanie (v čase rozhovoru)</i>						
Stredné s maturitou	0	3	2	0	2	1
VŠ	3	2	0	2	7	3
<i>Počet detí (v čase rozhovoru)</i>						
1	1	1	0	1	8	2
2	1	3	0	1	1	1
3+	1	1	2	0	0	1
<i>Ekonomická aktivita (v čase rozhovoru)</i>						
Čiastočný úväzok	0	0	0	0	2	1
Plný úväzok	3	3	2	0	2	0
Iné	0	2	0	1	0	0
RD alebo MD	0	0	0	1	5	3
<i>Čerpanie rodičovskej dovolenky (pri prvom dieťati*)</i>						
Len MD	0	0	0	1	1	1
Menej než zákonom stanovená	1	1	0	(1)	0	0
Zákonom stanovená	2	3	1	0	2	1+(2)
Nad rámec RD	0	1	1	0	0	0
<i>Vierovyznanie (v čase rozhovoru)</i>						
Bez vierovyznania	2	3	1	1	4	1
Kresťanské, nepraktizuje	1	1	0	1	4	0
Kresťanské, praktizuje**	0	1	1	0	1	3
<i>Odvetvie zamestnania (v čase rozhovoru alebo pred nástupom na MD)</i>						
Podnikanie	1	1	0	0	0	0
Služby a administratíva	0	2	2	0	6	2
Školstvo, zdravotníctvo	0	1	0	0	1	1
Veda a výskum	1	0	0	1	0	0
Riadenie	1	0	0	0	1	0
Umenie, IT	0	1	0	1	1	1

	<i>Rodinný stav a partnerský status</i>					
Slobodná bez partnera	0	0	0	0	1	0
Vydatá	3	4	2	2	7	4
Rozvedená s partnerom	0	1	0	0	1	0

Pozn.: * v prípade rešazenia materskej a rodičovskej dovolenky pri poslednom dieťati. Ženám, ktoré boli v čase rozhovoru na rodičovskej alebo materskej dovolenke, priradená doba, ktorú plánujú zostať na rodičovskej dovolenke, uvedená v zátvorke. ** Vierovyznanie je založené na sebaidentifikácii respondentky. Ako praktizujúce boli označené tie ženy, ktoré vykonávajú aktivity spojené s praktizovaním viery: účastnia sa bohoslužieb, aktivít spoločenstva, niekoľkokrát týždenne sa modlia a snažia sa žiť v súlade s prikázaniami daného vierovyznania.